

KÖKTÜRK, Erol ve BAKIRTAŞ, Tahsin, "Türkiye'de Kentleşmenin Aldığı Boyutlar Ve Kent Yoksulluğunu Yenmek İçin Geliştirilebilecek Dönüşüm Süreçleri", 11. Bölge Bilimi – Bölge Kongresi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Trabzon, 21-22 Ekim 2004.

Türkiye'de Kentleşmenin Aldığı Boyutlar Ve Kent Yoksulluğunu Yenmek İçin Geliştirilebilecek Dönüşüm Süreçleri

Yrd. Doç. Dr. Tahsin BAKIRTAŞ
Sakarya Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü
tbakirtas@ultratv.net & bakirtas@sakarya.edu.tr

Doç. Dr. Erol KÖKTÜRK
Kocaeli Üniversitesi Karamürsel MYO
erolkokturk@superonline.com

Özet

Teknoloji odaklı gelişen küreselleşme süreci, dünyada farklı dönüşüm süreçlerini ortaya çıkarmıştır. Bu odakta gelişen ekonomik süreç, gelişmekte olan ülkelerin üretim yapısını değiştirirken; hem kentlerin demografik yapılarını, hem de kentlerin üstlendiği üretim yapı ve ilişkilerini değiştirmiştir. Bu çerçevede değişen demografik yapılar ve değişen ekonomik yapılar, kentlerde yaşayanlar arasında gelir eşitsizliklerini artırırken, yoksulluk temel sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'deki kentleşme olgusu, kentlileşmeyi ortaya çıkaramamış, bunun da ötesinde ülkemiz koşullarında kendi özgü parametrelerle gelişmektedir. Küreselleşme süreci bu gelişmeye başka dinamikler eklemektedir. Kentleşmemizi karakterize eden öğelerden bazıları, plansızlık, çarpıklık, imara aykırılık, kendiliğindenlik, yağmacılık, eşitsizlik olarak sıralanabilir.

Bu çalışmada konu, Türkiye'de işleyen küresel ekonomik faaliyetlerin ve bunun kentleşmeye yansımalarının, Türkiye'nin kentlerinde yaşanan yoksulluk sorununu yenmenin, kentsel dönüşüm süreçleri ile de ilgili olduğu noktasından hareketle ele alınmış olup, kentleşme olgusunu kentlileşme sürecine dönüştürecek ekonomik, toplumsal süreçlerin neler olacağı yaklaşımları geliştirilmiştir.

1. Yoksulluk Kavramına Küresel Bir Bakış

Bugünün dünyasında küreselleşme odağında gelişen ekonomik sürecin ortaya koyduğu ticaret, finans gibi gelişmeler kadar, küresel sürecin işleyişinden önce de var olan, ancak bu sürecin üstesinden gelemediği, hatta derinleştirdiği temel sorunlar da önemlidir. Bunlar yoksulluk, açlık, eşitsizlik sorunlarıdır. Bugün açlık, yoksulluk ve eşitsizlik de küresel boyut kazanmıştır. Birçok kurum kronik yoksulluğun (açlığın) nasıl azaltılacağı, yoksulluğu yenmek için nasıl politikalar geliştirilebileceği üzerinde yoğun bir biçimde tartışma yapmaktadır.

Ekonomik büyüme önemli bir göstergedir, ancak insanlara yansırsa anlamlı olur. Bu nedenle ekonomilerin rakamsal olarak büyümesi tek başına yeterli değildir. Ekonomik büyümenin aynı zamanda toplumun tüm bireylerine yansması gerekmektedir. Bu bağlamda kronik yoksullukta yaşayan insanlar, ekonomik büyüme ve gelişmenin en az faydasına sahiptirler. Kronik yoksulluk ise tüm bölgelerde yaşanmakta olup, kronik yoksul insanlar farklı konumdadırlar. İnsanlar iş buldukları çalışıyor ve çok düşük ücretler alıyorsa, ya da hiçbir iş yapamıyorsa, gelirden ve dolayısıyla zorunlu yaşam standartlarından da güvencesiz yaşamaktadırlar. Parasal yoksulluk, eğer kamu desteği

de yoksa yaşam yoksulluğuna dönüşmekte ve toplumsal bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda “kronik yoksulluk” ve “kronik yoksul” kavramları homojen bir insan grubunu tanımlamamaktadır.

Kronik yoksul insanların yaşamları birçok farklı yörüngededir. En uçtaki bir bireylerin çoklu bölünen yoksulluğu yaşamları ve bu yoksulluklarını çocuklarına da taşımaları, yoksulluğun etki alanını genişletmektedir. Bu bağlamda kronik yoksulluk birçok farklı durumda insanları açıkça etkilemektedir. Kronik yoksulluğun nedenleri bölgeden bölgeye, hane halkından hane halkına ve kişiden kişiye değişmektedir. Kronik yoksul insanlar, aynı zamanda, korumasız grupların basit bir listesi de değildir. Ancak iş ve üretim piyasası, etnik köken, ırk, cins, din, sınıf, sakatlık, göçmenlik, coğrafik konum gibi yapısal faktörler ile dulluk, hane halkının yaşlı genç durumu gibi yaşam döngüsü faktörleri ve doğal talihsizlik, hastalık, zayıflık gibi kişisel faktörlerin bir bileşkesidir. Bu bağlamda, kronik yoksullukta yaşayan insanları iki farklı grupta toplayabiliriz: Birincisi, bu gruptaki insanlar, sağlık, yaş, fiziksel ve zihinsel sakatlık nedeniyle uzun dönemdir ekonomik faaliyette bulunmamaktadırlar. Bu tür insanların yoksulluklarına, kamu desteği olmaksızın bir çare bulunması söz konusu değildir. İkinci gruptaki insanlar ekonomik faaliyette bulunmakta, fakat yoksulluğu yenecek güçleri bulunmamaktadır. Bunun nedenleri, çalışma süresi yetersizliği ve çok düşük ücretle çalışmaları, verimli varlıklara erişme olanaklarının olmaması ya da sosyal engeller gibi nedenlerdir.

Global Cronic Poverty Report 2004-05 Raporu’nda yapılan bu ayrımın ötesinde özellikle ekonomik faaliyette bulunmama durumu, bu gibi etkenlerin yanında küresel ekonomik sürecin ortaya çıkardığı krizler, tarımsal nüfusun kentlere yönelmesi, varoşlaşma, teknolojinin edinim ve kullanımındaki zorluklar gibi etkenlerle ortaya çıkan “*piyasanın dışladığı insanların kronik yoksulluğu*” da, kanımızca önemli bir ayrım olarak görülmelidir. Bu bağlamda küreselleşmenin her şeyi piyasaya bırakan yaklaşımının geçerli olduğu ülkelerde tarımsal yapıların değişim süreci ortaya çıkmaktadır. Piyasa odaklı yaklaşım, kırsal alandaki düşük verimliliği öne sürerek ve piyasa fiyatını geçerli kılarak tarımdan geçinen insanların önemli bir kısmının mevcut bilgi ve becerileriyle kentlere göç etmesine neden olmaktadır. Kentlere gelen bu yeni insanların eğitim düzeyi oldukça düşüktür ve yeni bir iş becerisi elde etmeleri de o kadar kolay değildir. Diğer yandan küreselleşme teknolojik devrimle yeni sürecini sürdürmektedir. Bu bağlamda teknolojiyi edinemeyen ve kullanamayan, hatta kullansa da dil sorunu nedeniyle yeterince kullanamayan insanları da gene piyasa dışılamakta ya da çok düşük ücretle çalıştırmaktadır. Bu bağlamda hem tarımsal yapıdaki değişim, hem de teknolojik yapıdaki değişim süreci “*piyasanın dışladığı insanlar*” kümesindeki “*kronik yoksulluğu*” artırmaktadır.

World Development Report 2000’de “*sürekli yoksul olanlar, bazen yoksul olanlardan azdır*” genel varsayımına Cronic Poverty Report 2004-05’de karşı çıkılmaktadır. Kronik yoksullukta yaşayan insanların global sayısının arttığı ileri sürülmektedir. Bu raporda, “ülkeler içindeki yoksulluk dinamikleri hakkındaki bilginin sınırlı olduğu” ve aynı zamanda yoksulluk ölçütü olarak günde 1 Dolar’lık harcama sınırı kavramında birçok değişimin olduğu” ileri sürülmektedir. Bu nedenle, bazı ülkelerde yoksulluğun büyük bir kısmı tahmin edilebilir olsa bile, karşılaştırma ve doğruluklarına ilişkin önemli sorunlar vardır. Verilen ve geçerli tahmin edilen veriler, yaklaşık tahminler olup coğrafik uyumsuzlukları söz konusudur.

Birçok çalışmada sözü edilen maddi yoksulluk, gelir, harcama ya da tüketim ölçümüne göre yoksulluk hattı, “parasal” terimi ifade eder. Bu uygulama kronik yoksulluğun ölçümünde sıklıkla kullanılır. Ancak parasal olmayan göstergeler de kronik yoksulluğun ölçümünde önemli ölçütlerdir. Varlıklarla sınıflandırılmış hane halkları ayrımı, zengin ve yoksul arasındaki büyük açık, alışılmış harcama yönteminden daha iyi açığa vurur ve aynı zamanda daha istikrarlı bir durumu yansıtır. Örneğin bir varlık endeksi, hane halkı varlıkları ve barınma kalitesi, kamu malları ve toprak gibi bileşimlerden oluşmaktadır. Bu parametrelerle bakılırsa, okula kayıt olan öğrenci sayısı öngörüsü, cari hane halkı harcamasından daha iyi sonuç verir. Örneğin Hindistan’da varlık endeksinin en üst % 20’sinde yer alan zengin çocukların okula kayıt oranı ile, en alt % 40’ında yer alan yoksul çocukların okula kayıt oranı arasındaki farklılık % 31 düzeyindedir. Parasal olmayan gösterge analizi aynı zamanda uyardıyı sürdürmeye gereksinim duyar. Parasal olmayan göstergelerin parasal göstergelerle

sürekli olarak aynı olması söz konusu değildir. Parasal kronik yoksullukla, parasal olmayan kronik yoksunluğun üst üste gelmesi, örtüşmesi de söz konusu olabilir. Örneğin, parasal olmayan göstergelerden biri bile, çocuk gelişimini engellediğinde parasal yoksullukla birleşir. Çevre ülkelerde beş yaşın altındaki çocukların % 15’ini üstündeki bir oranının (yaklaşık 91 milyon çocuk) şiddetli bir biçimde büyümesi, kötü beslenme nedeniyle durmuştur. Güney Afrika’da beş yaşın altında yaşayan çocukların yarısı bu durumdadır. Yetersiz beslenmenin fiziksel ve zihinsel sağlık, ölüm ve kronik yoksulluk üzerine oldukça büyük bir etkisi vardır. Bu bağlamda parasal olmayan göstergeleri dikkate alan yoksulluğu ölçen göstergeler daha anlamlı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

Küreselleşme her ülkeye ve her yurttaşa olanaklar, fırsatlar yaratan bir süreç değildir. Bu bağlamda, çevre ülkelerdeki mevcut duruma baktığımızda;

Genel trendeler itibarıyla ekonomik büyüme söz konusu olsa da, birçok çevre ülkede özellikle Afrika hattındaki çok düşük gelirli ülkelerde verimlilik düşük, büyüme durgun ve işsizlik yüksektir. Diğer yandan, Cronic Poverty Report 2004-05’e göre Çin ve Hindistan’ı da içeren 32 gelişmekte olan ülkede 389–727 milyon insan günde 1 Doların altında yaşamaktadır. Bu yeni analizinin detaylarına baktığımızda ise, 300 ve 420 milyon insan kronik yoksulluk yaşamaktadır. Yeni panel data kullanımında, Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Pakistan, Filipinler, Rusya ve Vietnam gibi ülkelerin bir çoğunda, en yüksek yoksulluk oranları mevcut olup, geniş karşılaştırılabilir beslenmeye dayanan ulusal yoksulluk hattına dayanır. Bu ülkeler ve diğerlerinde 1 milyar 200 milyon insan aşırı yoksulluk sınırı olan günde 1 Doların altında bir harcamayla yaşamaktadır. Global kronik yoksulluk rakamı ise 300 ve 420 milyon arasındadır. Diğer bir deyimle günde 1 Dolarlık harcamanın altında yaşayan insanların üçte birinden fazlası kronik yoksuldur. Bu yoksullukta temel olan Afrika ülkeleridir. 12 Afrika ülkesi, günde 1 Doların altında harcamayla yaşayan insanların % 78’ini oluşturmaktadır. Bu bağlamda yoksulluğun en aşırı düzeyde Afrika kıtasında yaşandığı çok açık biçimde görülmektedir. % 22’si de dünyanın diğer ülkelerinde yaşamaktadır.

2. Türkiye’de Yoksulluk Göstergeleri

DİE’nin 13.4.2004 tarihli haber bülteninde yer alan “2002 Yoksulluk Çalışması Sonuçları”na göre Türkiye’de bireylerin % 1,35’i gıda harcamalarını içeren yoksulluk sınırının altında iken, % 26,96’sı gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. 2002 yılında Türkiye’de yaklaşık olarak 926 bin kişi gıda yoksuludur. Gıda yoksulluğu, gıda harcaması maliyetinin gıda yoksulluk (açlık) sınırı olarak kabul edildiği durumda, hane halklarının toplam tüketim harcamasının bu sınırın altında olmasıdır. Gıda yoksulluğu oranı ise, bu sınırın altında yer alan hane halklarının oluşturduğu nüfusun, toplam nüfus içindeki payı olarak hesaplanmaktadır. Bu oran Türkiye geneli için % 1,35 iken, kırsal yerleşim yerlerinde % 2,01’e çıkmakta, kentsel yerleşim yerlerinde ise % 0,92’ye düşmektedir.

Yöntemler	Yoksul Birey Sayısı (Bin)			Yoksul Birey Oranı (%)		
	Türkiye	Kent	Kır	Türkiye	Kent	Kır
Gıda Yoksulluğu	926	376	550	1,35	0,92	2,01
Gıda ve Gıda Dışı Yoksul	18441	9011	9429	26,96	21,95	34,48
Kişi Başı Gün 1\$’in Altı	136	10	126	0,20	0,03	0,46
Kişi Başı Gün 2.15\$’in Altı	2082	971	1111	3,04	2,37	4,06
Kişi Başı Gün 4.3\$’in Altı	20721	10106	10615	30,30	24,62	38,82
Görel Yoksulluk	10080	4651	5430	14,74	11,33	19,86

Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Yoksulluk Oranları (Kaynak: DİE (2004:1))

Türkiye’de, 2002 yılında, gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altında olanların sayısı, 18,4 milyondur. Gıda ve gıda dışı yoksulluk ise, gıda ve gıda dışı harcamaların maliyetinin hane halkının toplam tüketim harcamasından az olduğu durumdur. Gıda yoksulluğuna benzer yapı

burada da karşımıza çıkmaktadır. Kırsal yerleşim yerlerinde, kentsel yerlere göre daha yüksek oranda yoksul yaşamaktadır. Türkiye geneli için bu oran % 26,96 iken, kırsal yerleşim yerleri için % 34,48, kentsel yerleşim yerleri için ise % 21,95 olarak tahmin edilmiştir.

Uluslararası karşılaştırmalarda kullanılan yoksulluk sınırlarına bakıldığında; satın alma gücü paritesine göre kişi başına günlük 1 \$'ın yoksulluk sınırı olduğu durumda, Türkiye geneli için yoksulluk oranı % 0,20 olurken, sınır 2,15 \$ olarak belirlendiğinde bu oran % 3,04 ve sınır 4,3 \$ olarak belirlendiğinde ise, % 30,3 olarak gerçekleşmektedir. Yine kırsal yerleşim yerlerinde yoksulluk kentsel yerlere göre daha fazladır. Yoksulluk, kırsal yerlerde, kentsel yerlere göre daha fazladır. Göreli yoksulluk, eşdeğer kişi başına tüketim harcaması medyan değerinin % 50'sinin yoksulluk sınırı olarak belirlendiği durumda, Türkiye geneli için yoksulluk oranı %14,74, kırsal yerleşim yerleri için %19,86 ve kentsel yerleşim yerleri için % 11,33 olarak tahmin edilmiştir.

Hane halkı bireylerinin eğitim durumlarına göre yoksulluk oranlarına bakıldığında, eğitim durumunun yoksulluğu en iyi açıklayan değişkenlerden biri olduğu göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, eğitim durumu yükseldikçe yoksul olma riski azalmaktadır. Gerek kırsal, gerekse kentsel yerlerde eğitim durumunun artması yoksulluk riskini azaltmaktadır. Buna göre, toplam nüfus içindeki oranları da dikkate alınarak eğitim durumlarına göre yoksulluk oranları incelendiğinde, Türkiye geneli için % 11,27'lik nüfus payına sahip okuryazar olmayan bireylerde yoksulluk oranı % 41,07 iken, % 3,79'lük nüfus payına sahip yükseköğretim, fakülte ve üstü eğitilmiş bireylerde yoksulluk oranı % 1,57'ye düşmektedir. Aynı oran, kırsal yerlerde sırasıyla % 46,42 ve % 4,37'ye yükselmektedir. Türkiye genelinde okur-yazar olup bir okul bitirmeyen bireyler için yoksulluk oranı % 34,60 olup bu oran kırsal yerlerde % 41,13'e yükselmektedir.

İstanbul'un kentleşme evrimine paralel olarak ortaya çıkan kentsel yoksulluğun küreselleşmenin bugün geldiği noktaya bağlantılı olarak düşünülmesi gereklidir. Yoksullukla da ilintili olarak ortaya çıkan temel sorunlar olarak şunlar sıralanabilir; Kentsel uyumsuzluk, gecekondulaşma, sosyal marjinalite, sağlıksız çevre, işsizlik, kayıt dışı istihdamda artış, örgütsel suçlarda artış ve kentsel şiddet, sokak çocuklarında artış ve kadın sorunları.

Bu sorunlara bakıldığında, kent yoksulluğunun yalnızca bir gelir eksikliği olmadığı ortaya çıkmaktadır. Kent yoksulluğu, yaşamın birçok alanının yanı sıra, özellikle mekan kullanımında kendisini göstermektedir. Bu nedenle Türkiye'de ve İstanbul'da kent yoksulluğunun mekandaki izdüşümlerine, ya da yansımalarına değinmek, kent yoksulluğu tarafından da beslenen kötü mekan kullanım davranışlarının mekandaki yansıma örneklerini ortaya koymak yararlı olacaktır. Bu örnekler, mekan kullanımında yoksulluk-varlılık olgusunun yansımaları olarak görülmelidir.

3. Mekandaki Yansıma Örnekleri

Aşağıda dört başlık altında ele alınan örneklere "içme suyu havzalarındaki yapılaşmalar", "yeşil alanların talanı" gibi başka örnekler de eklenebilirdi. Ancak tipik olan sorun alanlarıyla yetinilmiştir.

3.1 Gecekondu ve İmara Aykırı Yapılaşma

Türkiye'de yoksulluk-sürdürülebilirlik ilişkisi incelendiğinde, yoksulluğun bazı durumlarda çevrenin bozulması sonucunda artmasına, bazı durumlarda da çevre üzerinde baskı oluşturmasına ilişkin en somut örnek alanlarından birisini, gecekondu ve kaçak yapılaşmalar oluşturmaktadır. Tarihsel süreç açısından değerlendirildiğinde, gecekondu, ülkemizde, bir büyük kent ve gelişmiş bölge sorunu olarak değerlendirilmektedir (Keleş 2002). Bu gecekondu olgusu, ekonomik, toprak mülkiyeti, siyasal/yönetimsel ve toplumsal boyutları olan çok yönlü bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha doğrusu bölge planlamanın reddi sonucunda gelinecek noktada, başkalaşan sorunlarıyla gecekondu olgusu, kentleşme yazınında eski yerini bulmamakla birlikte, hala çözüm bekleyen bir sorunsaldır. Olguyu sorunsal yapan etken, yıllardır göz ardı edilmiş olan çok boyutlu yapısıdır (Çalışkan 2000).

Köyden göç edenlerin konutlarını çoğunlukla “hazine arazisi” üzerine yapmaları, başlangıçta gecekonduların yapımına ve gelişimine daha olumlu ve yumuşak bir yaklaşıma olanak sağlamıştır. Benzer biçimde, “zilyetlik yoluyla mülk sahibi olma” anlayışının geleneksel bir kurum olarak varlığını sürdürmesi de bu gelişmeye katkıda bulunmuştur. Toplum, gecekonduların yapımını, “mülkiyet ihlali” ve “işgalcilik” olarak değil, köyden kente göç eden yoksulların gereksinim duydukları “barınaklarını sağlama girişimi” olarak görme eğilimi içine girmiştir (Çevre 2002: 98). Başlangıçtaki bu masumiyet, belki de “en temel haklardan olan barınma hakkını toplumun kendi kendine çözmesi nedeniyle tepki almayan” çözüm, zaman içinde bu mecradan çıkmış ve gecekondular günümüzde kentsel rantların önemli kaynaklarından biri durumuna gelmişlerdir. Bu nedenle gecekonduların gelişiminde iki dönem ayrı değerlendirilmelidir:

- ➔ 1950-1980 dönem: Masumiyet Dönemi
- ➔ 1980 sonrası dönem: Rant Dönemi

Günümüzde örgütlü ve örgütsüz konut pazarları ile yasal ve kaçak yapılaşma birbirine karışmıştır. Bu durum hem toplumun ve kültürün, hem de çevrenin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Kentsel yönetim ve planlama, siyaset ve çıkar ilişkileri içinde rasyonelliğini yitirmiştir. Belediyelerin kente ilişkin karar verme yetkilerinin artması, yerel yönetimlere olanak tanımak yerine, çevrenin kötü kullanımına, doğal çevrenin tahribine ve kültür mirasının zarar görmesine yol açmıştır. Kentler yoksulların barınak sorununun çözümünde sürekli yetersiz kalmışlardır (Çevre 2002: 101). Sürecin 1950 yılından bu yana aynı çizgide yürütülmesinde, kuşkusuz 1948 yılından bu yana çıkarılan 17 “imar affı yasası”, dolayısıyla siyasal düzlemdeki popülizm yatmaktadır.

17 imar affının büyük bölümü, “barınma sorununu çözme” yerine, “işgal edilen toprağın tapusunu” verme biçiminde uygulanmıştır. Bu süreç kesintiye uğramış ya da sona ermiş değildir. Çünkü kentlerde oluşan rantları paylaşma niyetleriyle gerçekleşen göçün varlığı, “gecekondulaşmanın göçün sonucu değil, nedeni” olduğuna yönelik değerlendirmelerin yapılmasına neden olmaktadır. Tüm parametrelerin bir bütün içinde değerlendirilememesi, çözümü giderek zorlaştırmaktadır. Bu anlamda pragmatist ve popülist yaklaşımlarla gecekondulara tapu verilmesi, siyasilerin kendi çıkarları için kamu mülkiyetinden vatandaşların bir bölümü adına vazgeçmeleri, kent içi adaleti ve eşitliği bozan sonuçlar doğurmaktadır. Tüm bunların sonucunda, adaleti kurması gereken devlet, bu eşitliği kendi elleriyle bozmakta, öte yarıyla da kentin çeperlerindeki çözüm alternatiflerini de zora sokmaktadır. Bunlar hep gözden kaçırılmaktadır (HKMO 1996: 52).

Son zamanlarda parlamentonun gündeminde olan “Kentsel Dönüşüm Yasa Tasarısı” ise, bu perspektifle ve yeni imar affı niyetlerine kesin son verecek bir yaklaşımla hazırlanmış görünmemektedir. Adındaki “kentsel dönüşüm” kazındığında, altından yine “imar affı” çıkmaktadır. Bu da gelecek ahlara neredeyse davetiye çıkaran bir yaklaşımdır.

3.2 Tarım Arazilerinin Yapılaşma Baskısına Girmesi

Tarıma elverişli toprakların, uzun dönemli planlar yapılmaksızın, yerleşim alanı, turistik tesis ya da sanayi bölgesi olarak kullanıma açılması, toprakların tarım dışı kullanımındaki artış, mevcut arazilerin miras ve satış yoluyla bölünmesi nedenleriyle bir yandan tarım alanlarında azalma ve verim düşüklüğü yaşanırken (DPT 2000: 229), bu tür uygulamaların yol açtığı toprak bozulması sonucunda, geçimleri büyük ölçüde doğanın sunduklarına bağlı olan tarım kesimi çalışanları arasında yoksulluk artmaktadır (Çevre 2002: 88). Son yıllarda kent yoksulluğu daha fazla önemsenen bir konu olsa da, DİE’nin yoksulluk çalışmasına göre, Türkiye’de ekonomik faaliyet koluna göre, yoksul nüfus içinde % 34.48 pay ile tarım ve ormancılık ile uğraşanlar en büyük yoksul grubu oluşturmaktadır. Bu rakamın, yoksullukla ilgili genel değerlendirmelerle çelişkisi vurgulanmalıdır.

“Birinci sınıf sulu tarım alanlarında hiçbir yapılaşma olamayacağına dair,” yönetmelik kamuoyu ve uluslararası hukuk baskısı sonucu devlet eliyle hazırlanırken, yine bu yönetmeliğe aykırı

düzenlemeler ve yapılaşmalar devlet eliyle yapılagelmiş ve desteklenmiştir. Yargının müdahalesinden çekinilen durumlarda, yönetmelikler sulandırılmış ve değişikliğe uğratılmıştır (ŞPO 1999).

Tarımın bir geçim alanı olmaktan çıkması ve kırsal yoksullaşmanın boyutlanması, tarımsal topraklara sahip yoksulların rantın çekiciliğiyle toprakları tarım dışı amaçlarla elden çıkarmalarına neden olmaktadır. Yoksulluğun bu yansıması, yanlış yer seçimi kararları ve “kontrolsüz kentleşme”yle, “kıyılaşma”yla da desteklenmektedir.

3.3. Ormanların Yağmalanması

Türkiye’de orman kaynaklarının korunması, yönetimi ve bunlardan yararlanılması devletin sorumluluğundadır. Ancak ülkemizde uygulanan politikalar ve yapılan uygulamalar orman yönetiminde sürdürülebilirliği güçleştirmektedir. Türkiye’de her yıl ortalama 2350 ha orman tarlaya, 620 ha da yerleşim alanına dönüştürülmektedir. Bir kısmı yerleşim alanı ve tarla açmakla ilgili olarak, her yıl ortalama 2.000 dolayında orman yangını çıkmakta ve toplam 15000 ha orman yanmaktadır (Çevre 2002: 94).

Oysa birçok alanda orman niteliğini yitirme, doğanın kendi koşullarında gerçekleşen olaylar değildir. Çünkü toprağın yapısında ve o bölgedeki iklim durumunda ortaya çıkan değişimler sonucu “ağaç yetişmez” bir durum oluşmamaktadır. Tersine “insan eli”, yani yapaylık işin içine girmektedir. Bunun sonucu ağaçtan yoksun bırakılan, ama ağaç yetişme özelliği yok olmamış alanlar orman rejimi dışına çıkarılmaktadır (HKMO 1996). Orman arazilerinin orman sınırları dışına çıkarılması tartışmaları bitmemektedir. Türkiye’de, 2003 yılına kadar, 201 992.96 km² olan ormanların % 2.3’ü (4 374.19 km²) orman sınırları dışına çıkarılmıştır. Kent yoksulları da, rantçılar da, Anayasanın “**orman alanları daraltılmaz ve mülkiyet konusu edilemez,**” hükmünün değişmeden kalmasını istemezler. Bundan dolayı, bu anayasa hükmünün değiştirilmesi çabaları ve niyetleri sürmektedir ve sürecektir.

Her ülkenin en önemli doğal varlıkları arasında yer alan ormanların korunması, orman çeşitliliğinin geliştirilmesi, ormanlarda sürdürülebilirliğin sağlanması bu alanlar üzerindeki yoksul ya da varsıl çıkar yaklaşımlarının önüne geçilmesini gerektirmektedir.

3.4. Kıyılarda Sorunlar

Kamu taşınmazları ve mal varlıkları arasında son 15 yılda en vahşi saldırıya uğrayan alanlar, **kıyılardır**. Türkiye, çok az ülkenin sahip olduğu kıyı, tarih ve doğanın kaynaşmasından oluşan güzellik avantajını yitirme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Kıyılarda mülkiyet ya da kadastro görmemiş alanlardaki zilyetlik hakları, cazip teklifler karşısında yüksek paralarla el değiştirmektedir. Kıyılarımız, yoksulluğun dayanamayacağı parasal tekliflere boyun eğme tehdidi altındadır. Hızlı kentleşme, başta kıyı alanları ve denizler olmak üzere doğal kaynaklar üzerindeki baskıları, atıkların miktarını ve diğer çevre sorunlarını artırmıştır (DPT 2000).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 43. maddesinde, **kıyıların devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğu** belirtildikten sonra, 35. maddede olduğu gibi, **sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararının** gözetileceği yazılmaktadır. 43. maddenin son paragrafında sözü edilen, **kişilerin bu yerlerden yararlanma imkan ve şartları kanunla düzenlenir** hükmüne uygun olarak, 1990 tarihli ve 3621 sayılı Kıyı Yasası’nda kıyıların kullanılması ile ilgili düzenlemeler getirilmiştir. Ama her şeyi kılıfına uydurma konusunda yetenekli olanlar için hiçbir kısıtlamanın ve denetim düzeneğinin bir anlamı yoktur ve olmamaktadır. Rantlar ve özel çıkarlar, kamu ve toplum yararı dinlememektedir.

Yok edilenin yalnızca kıyı varlığı olduğu sanılmamalıdır. Buralarda yaşamış uygarlık öncüllerinden kalan miras da bu çıkar cenderisinin içine sokulmaktadır. SIT olarak belirlenen alanlar da talandan payını almaktadırlar. Özel yasalarla koruma ve kollama altına alınması gereken bu alanlar, özel yasalarla talana açılmakta, talan sonuçları yasallaştırılmaktadır. Çünkü bu alanlardaki kaçak yapılar

kıyı statüsünden kıyı kuşağı statüsüne çekilerek kurtarılmak istenmektedirler. Bu amaçlarla saptanmış kıyı kenar çizgileri ile oynanmaktadır (HKMO 1996).

3.5. Depremler ve Sorumsuzluğun Sonuçlarının Acı Sonucu

Türkiye’de yıkıcı depremlere yol açabilecek çok sayıda diri (aktif) fay vardır. Yüzölçümünün % 92’si, nüfusunun % 95’i ve sanayisinin % 98’i deprem bölgesinde olan Türkiye’de, son yüzyılda magnitudü (büyüklüğü) 5.0’dan büyük olan toplam 130 deprem olmuştur. Bu depremlerde yaklaşık 80 bin kişi yaşamını kaybederken, 150 bin kişi yaralanmış ve 600 bin konut hasara uğramıştır (TMMOB 2000: 3).

“Gölcük Depremi” ya da “Doğu Marmara Depremi” olarak nitelenen deprem, İstanbul’un doğusunda yer alan İzmit (Kocaeli) kenti merkezli olarak gerçekleşmiştir. 17 Ağustos günü gerçekleşen depremde resmi rakamlara göre 20 bin dolayında, ama gerçekte çok daha fazla insan ölmüş, yaklaşık 90.000 ev yıkılmış, toplam yaklaşık 15 milyar dolar ekonomik zarar meydana gelmiştir. Bu depremden 3 ay sonra, 12 Kasım 1999 günü, Bolu’nun Düzce ilçesinde gerçekleşen depremde 980 kişi yaşamını yitirmiş, 3836 kişi yaralanmıştır. 3.829 binanın enkazı kaldırılmıştır.

Bu depremler, doğal kaynakların, verimli tarım topraklarının akıl almaz bir sorumsuzlukla tahrip edilmesinin, mekanların plansız-programsız-projesiz yapılaşmaya açılması sonucu ağır bir bedel ödemesinin tipik örnekleri olmuşlardır.

Türkiye’nin gündeminde şimdi olası İstanbul depremi vardır. Daha doğrusu, “olmalıdır.” Aykut BARKA ve Ali ER, 2002 yılında yayınlanan “İSTANBUL, DEPREMİNİ BEKLEYEN ŞEHİR” adlı kitaplarında, tehlikenin boyutlarını bilimsel verilerle açıkça ortaya koyduktan sonra, “Orta Marmara fayının İstanbul’u önemli ölçüde etkileyecek bir deprem için en az 236 yıldır enerji biriktirdiğini, bu fay parçasının önümüzdeki 30 yıl içinde 7’den büyük bir depremle hareket etme olasılığının % 62 olduğunu,” belirtmektedirler.

Bu somut ve beklenen tehlike karşısında İstanbul için de bazı önlemlerin alınması doğal ve zorunludur. Bu gerçekten yola çıkan İstanbul Büyükşehir Belediyesinin Boğaziçi Üniversitesi (BÜ), İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ), Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) ve Yıldız Teknik Üniversitesi (YTÜ)’ne hazırlattığı ve hazırlıkları 8 ay süren “**İSTANBUL İÇİN DEPREM MASTER PLANI (IDMP)**”, tartışmaya açılmıştır. Bu belgede İstanbul depremine ilişkin değişik deprem senaryoları yapılmaktadır. Görülmektedir ki, olası bir İstanbul depreminde can kayıpları 70.000’in altında olmayacaktır (İBB 2003: 130). Ancak belgeden anlaşıldığı kadarıyla, gruplaşan üniversiteler, “kentsel dönüşümü” ve “yenileme” ile güçlendirme konunun önceliği ve önemi konusunda anlaşamamaktadırlar.

Marmara-Körfez depremi genel yoksulluk sorunu yanında, özel bir yoksulluk durumu ve sorunu yaratmıştır. Yoksulluk sorunu ve yoksulluğun yok edilmesi, tüm toplumsal, siyasal kategorilerin, tüm bilimsel ve mesleki formasyonların ilgi ve sorumluluk alanıdır. Marmara-Körfez bölgesinde, doğaya ve insanlara haksızlık ederek gelişen kolay ‘zenginleşme’ sürecini yaratanlar, toplumu fikren, bedenen yoksul ve örgütsüz bırakanlar, patates ve balık üretimini küçümseyip doğanın yapısına aykırı olarak otoyol-otomobil-otoyapı ekenler, planı pılava katıp yiyenler, 100-500-1000 konut hibe ederek topluma olan borçlarını ödeyemez. Savaş gibi, mübadele ve zorunlu göç gibi, acısı ve sorunları kuşaklar boyu sürecek bir sorunla karşı karşıya olduğumuzu görmeliyiz (Gürsel 1999).

4. Sonuç

Bugünün dünyasında küreselleşme odağında gelişen ekonomik sürecin ortaya koyduğu ticaret, finans gibi gelişmeler kadar, küresel sürecin işleyişinden önce de var olan, ancak bu sürecin üstesinden gelemediği hatta derinleştirdiği temel sorunlar da önemlidir. Bunlar yoksulluk, açlık, eşitsizlik

sorunlarıdır. Ekonomik büyüme önemli bir göstergedir, ancak insanlara yansırsa bir anlamı vardır. Bu nedenle ekonomilerin rakamsal olarak büyümesi tek başına yeterli değildir. Ekonomik büyümenin aynı zamanda toplumun tüm bireylerine yansması gerekmektedir. Oysa tüm verilere baktığımızda dünyada ve Türkiye’de derin bir yoksulluk yaşanmaktadır.

küresel ekonomik sürecin ortaya çıkardığı krizler, tarımsal nüfusun kentlere yönelmesi, varoşlaşma, teknolojinin edinim ve kullanımındaki zorluklar gibi etkenlerle ortaya çıkan “*piyasanın dışladığı insanların kronik yoksulluğu*” da, kanımızca önemli bir ayrım olarak görülmelidir. Bu bağlamda küreselleşmenin her şeyi piyasaya bırakan yaklaşımının geçerli olduğu ülkelerde tarımsal yapıların değişim süreci ortaya çıkmaktadır. Piyasa odaklı yaklaşım, buralardaki düşük verimliliği öne sürerek ve piyasa fiyatını geçerli kılarak tarımdan geçinen insanların önemli bir kısmının mevcut bilgi ve becerileriyle kentlere gelmesi sürecini ortaya çıkarmıştır. Kentlere gelen bu yeni insanların eğitim düzeyi oldukça düşük olup, yeni bir iş becerisi elde etmesi o kadar kolay değildir. Diğer yandan küreselleşme teknolojik devrimle yeni sürecini sürdürmektedir. Bu bağlamda teknolojiyi edinemeyen ve kullanamayan hatta kullansa da dil sorunu nedeniyle yeterince kullanamayan insanları da gene piyasa dışlamakta ya da çok düşük ücretle çalıştırmaktadır. Bu bağlamda hem tarımsal yapıdaki değişim, hem de teknolojik yapıdaki değişim süreci “piyasanın dışladığı insanlar” kümesindeki kronik yoksulluğu artırmıştır. Nitekim çalışmada verilen tüm veriler bu savı desteklemektedir. Örneğin Türkiye’de çalışma yeteneklerine sahip ancak çalışmayan nüfusun yoksulluk oranı % 34.54 düzeyinde olup, kentlerdeki oranı da % 39.6 düzeyindedir. Piyasanın dışladığı insanların kronik yoksulluklarını ancak kamu kesimi kaynakları ve politikalarıyla giderilebilir. Bu açıdan baktığımızda yukarıda ortaya koyduğumuz mekansal yansımalar bu anlamda önemli göstergelerdir. Kamunun bu anlarda yapacağı düzenlemeler bireylerin direkt olmasa da dolaylı biçimde yoksulluklarının giderilmesine katkı yapacaktır.

Eğitim ve yoksulluk arasında ters bir ilişki söz konusudur. Eğitim düzeyi arttıkça yoksulluk azalmaktadır. Bu bağlamda geliştirilebilecek politikalar daha çok eğitim ağırlıklı politikalar olmak durumundadır. Bugün Türkiye’de eğitim hem yoksulluğu yenecek bir politika aracı olarak kullanılırken, diğer yandan kentlilik bilincinin oluşumunda da önemli bir faktördür. Türkiye’de 1990 sonrası yaşanan göç olgusunun olası olumsuz sonuçlarının ortadan kaldırılmasında, varoşlaşma sürecinin azaltılmasında eğitim ve mekansal alanlardaki çalışmalar önem kazanmaktadır. Bu bağlamda kamu ağırlıklı kaynaklar ve politikalarla kent yoksulluğunun yenilmesinde geliştirilebilecek politikalar önem kazanmaktadır. Çünkü piyasa odaklı gelişen ekonomilerde yoksulluk piyasada çeşitli nedenlerle yer alamayan insanların oluşturduğu bir kümedir. Bu olgunun ortadan kaldırılması da kamu ağırlıklı kaynak ve politikalarla sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- BIÇKI, Doğan, **Kentleşme Sorunları ve Türkiye Özelinde Çözüm Önerileri**, Ekonomi ve Toplum Cilt: 5 Sayı: 2, http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=145Cumartesi Parasız Eki, 27 Kasım 1999, Sayı: 662.
- ÇALIŞKAN, Olgu, **Türkiye Planlama Sorunsalına Genel Bakış ve Yapısal Çözüm Önerileri II**, Aydınlanma 1923 Dergisi, Sayı: 35, Yıl 5, Kasım-Aralık 2000, s: 25-28.
- ÇEVRE, **Türkiye Ulusal Raporu (Taslak)**, Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi, Johannesburg, 26.08-4.09.2002, Çevre Bakanlığı.
- DİE(2004), **2002 Yoksulluk Çalışması Sonuçları**, <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/YOKSL/140404.htm>
- DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Haziran 2000.
- Cronic Poverty Resarch Center(2004), **Global Cronic Poverty Report 2004,05**,http://www.chronicpoverty.org/chronic_poverty_report_2004.htm
- GÜRSEL, Yücel, **Deprem Sonrası İnsana Dayalı Çözümler**, Cumhuriyet Bilim Teknik Dergisi,

- HKMO, **İnsan-Toprak İlişkilerinde Değişmeler ve Kent Mekanındaki Yansımaları Raporu**, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, HABITAT II Sivil Toplum Kuruluşları Platformu, 9 Haziran 1996.
- İBB, **İstanbul İçin Deprem Master Planı**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Planlama ve İmar Dairesi Zemin ve Deprem İnceleme Müdürlüğü, 7 Temmuz 2003, ix+1334.
- KELEŞ, Ruşen, **Kentleşme Politikası**, İmge Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Nisan 2002, ISBN 975-533-053-4, 765 s.
- ŞPO, **TMMOB Şehir Plancılar Odası Gölcük Depremi Raporu: Deprem Sonrası Büyük Yıkımın Tarihsel Süreç; Politikalar ve Üst Ölçekli Planlama Açısından Değerlendirilmesi**, 27 Ekim 1999.
- TMMOB, **17 AĞUSTOS 1999, 12 Kasım 1999 Doğu Marmara Depremleri ve Türkiye Gerçeği**, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, Teknik Raporlar Dizisi: 2, Ankara, Haziran 2000, ISBN 975-395-388-7, 125 s.
- TUNÇER, Mehmet, **Türkiye'de Bölge - Kent Planlaması ve Kentsel Tasarım: Uygulama Sorunları ve Görüşler**, "Geleceği Planlamak" Dünya Şehircilik Günü 24. Kolokiyumu, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, Ankara 2001, s: 63-78.